

על המתנגדים משמאל למדינה החילונית

אודי גרינברג ודניאל סטיינמץ-ג'נקינס

בתקופה שבה פוליטיקאים אירופים מנופפים בחילוניות כדי לתקוף מיעוטים מוסלמים, אנשי שמאל רבים קוראים לזנוח את מודל המדינה החילונית. לדבריהם, אף שעקרונות הפרדת הדת מהמדינה מתיימרים לאוניברסליות ולניטרליות, מקורם בתפיסה הפרוטסטנטית הדוחקת את האמונה מהזירה הציבורית לחיים הפרטיים, וכתוצאה מכך מדירה קהילות מיעוט שלדת שלהן יש ביטויים פומביים כמו קריאת המואזין או לבישת רעלה בציבור. ואולם ביקורת זו, שפנתחה לראשונה לפני כמאתיים שנה בידי קתולים ארכי-שמרנים, אינה מזהה נכונה את האיום הפוליטי הניצב לפתחנו

דצמבר 2021

מהו מוזר מאוד קורה היום לעקרונות המדינה החילונית וחופש הדת. במקום שישמשו להגנה על חירותם של מיעוטים כדי שיוכלו לנהוג לפי אמונתם, ובמקום שיגבילו את יכולתן של ממשלות להתערב בסוגיות דתיות - האידיאלים האלה נעשו כלים להדרה. מגמה זו בולטת במיוחד באירופה, שם פוליטיקאים מבולגריה ועד ספרד מנופפים בחילוניות כדי להצדיק אפלייה נגד המיעוט המוסלמי. כך, למשל, העיתונאי והפוליטיקאי הצרפתי אריק זמור (Zemmour), המתמודד על נשיאות צרפת, טען ב-2018 כי ערכי החילוניות דורשים חוקים נוקשים נגד סמלים מוסלמים במרחב הציבורי (למשל איסור על רעלות) אבל לא נגד סמלים נוצרים. במהלך מכוער לא פחות, נוצרים אוונגליסטים בארצות הברית משתמשים בעקרון חופש הדת במאבקם נגד נישואים של בני אותו המין. דוגמה מאלפת לכך היא החלטתו של שר המשפטים האמריקני לשעבר ג'ף סנז, שבאוקטובר 2017 הורה לסוכנויות הפדרליות לפטור מאמינים מציות לאיסורים משפטיים על אפליה - צעד שנועד לאפשר לבעלי עסקים נוצרים, למשל אופים ומוכרי פרחים, לסרב לתת את שירותיהם בחתונות של זוגות חד-מיניים. באירופה החילונית נעשתה אמתלה לרדיפת מיעוטים דתיים, ואילו בארצות הברית חופש הדת משמש יותר ויותר את המבקשים להצדיק אפליה בוטה מצד המאמינים עצמם.

ואולי הדינמיקה המעוותת הזאת אינה צריכה להפתיע אותנו. אולי רעיון המדינה החילונית ועקרון חופש הדת אכן מפלים מטבעם. גל חדש של מחקרים, בהובלת היסטוריונים, אנתרופולוגים ואנשי מדע המדינה מן הצד השמאלי של המפה הפוליטית, מראה שעקרון הפרדת הדת מהמדינה או עקרון הבטחת חופש דת כמעט תמיד מייצרים אי-צדק. לטענתם, שורש הבעיה הוא עצם הרגולציה על הדת במדינות מודרניות וחילוניות. כאשר מדינות מחליטות אילו מסורות דתיות קבילות ואילו מסוכנות, הן בהכרח כופות את הציפיות החילוניות (או הדתיות) של הרוב על המיעוט. לטענת החוקרים הללו, הנתב לסובלנות ולהכלה אינו עובר אפוא בחקיקה המבטיחה את חופש הדת, כי זו תמיד תטפח מתחים וקונפליקטים. מה שנדרש הוא מחויבות אתית רחבה לקבל את השונה.

טיעון נשנה בשיח הביקורתי הזה הוא שעקרונות המדינה החילונית וחופש הדת - התפיסות שלפיהן המדינה צריכה לשמור על ניטרליות ביחס לדת במרחב הציבורי, כדי לאפשר את גשוגן של אמונות דתיות בחיים הפרטיים - הם רעיונות פרוטסטנטיים במהותם. עקרונות אלו, כך נטען, אימצו את התפיסה הפרוטסטנטית שלפיה הדת היא עניין פרטי שיש לנתקו ולהרחיקו מהחיים הציבוריים. מבקרי המדינה החילונית טוענים כי זה הגורם לתוצאות הפרדוקסליות של הרעיונות הללו: לותר וחסידיו אמנם טענו שהדת היא עניין לאמונה אישית, אבל סברו גם שהמדינה מחויבת לדכא כל קהילה שטוענת אחרת - למשל הקהילה הקתולית או המוסלמית.

ביקורת זו על עקרונות חופש הדת ועל הפרדת הדת מהמדינה אינה חדשה. למעשה, היא פותחה לראשונה לפני כמאתיים שנה בידי קתולים ארכי-שמרנים, שהשתמשו בה כדי לתקוף את המהפכה הצרפתית ואת האידיאלים של שוויון בפני החוק ודמוקרטיה. המחברים הריאקציונרים הללו ייחסו את הרעיון המודרני של חופש הדת לפרוטסטנטים, יריביהם ההיסטוריים של הכנסייה הקתולית, כדי להדגיש את טיבו הזדוני. זו הייתה גם הדרך הטובה ביותר לבנות מחדש תאוקרטיה שמרנית המעוגנת בהיררכיות דתיות ברורות.

בעשרים השנים האחרונות מתקפות כאלה על חופש הדת ועל המדינה החילונית נהנות מעדנה מחודשת בקרב תאולוגים, ובעקבותיהם - במפנה בלתי צפוי - גם אצל מבקרים שמאליים של המדינה החילונית וחופש הדת. הארת הדמיון שבין הפולמוסים התאולוגיים הישנים לביקורת השמאלית החדשה אין פירושה, כמובן, שהאחרונים שותפים לאותם יעדים אידאולוגיים ופוליטיים של הראשונים. המבקרים השמאליים החדשים של חופש הדת מחויבים לפלורליזם תרבותי ולשוויון, בניגוד ליריביו המוקדמים והשמרנים. ובכל זאת חיוני להבין מה משותף להתנגדות השמאלית והתאוקרטית למדינה החילונית, וכיצד התחברו חלק מן הרעיונות וההנחות שלהן.

שתי קבוצות המבקרים - הן אנשי השמאל והן התאולוגים הקתוליים - טוענות כי רעיונות המדינה החילונית וחופש הדת מושחתים ללא תקנה, משורשיהם ההיסטוריים. האם טענה זו נכונה? בתקופה שמתאפיינת באיום על מיעוטים, כשארצות הברית של טראמפ הצליחה לאסור למספר שנים על כניסתם של מהגרים מוסלמים וכשבאירופה עולות ממשלות ימין קסנופוביות - הייתכן שכדי להגיע אל חופש דת ואל שוויון "אמיתיים" צריך, למרבה הפרדוקס, דווקא לזנוח את הגרסאות המודרניות של המדינה החילונית וחופש הדת? לתפיסתנו, התשובה לכך שלילית.

מקורותיה של המדינה החילונית

עוד לפני גל האלימות האנטי-כנסייתית שעוררה המהפכה הצרפתית, קתולים שמרנים גינו את חופש הדת וראו בו תוצר של הרפורמציה הפרוטסטנטית. רבים מהם טענו כי לא רעיונות הנאורות אלא דווקא היריבים ההיסטוריים של הכנסייה - הפרוטסטנטים - הם שתדלקו את המאבק הקנאי של המהפכנים הצרפתים, שביקשו לבטל את המעמד המיוחד של הקתוליות כדת המדינה ואת זכויות היתר הרבות של הכמורה. בשנת 1798, הפילוסוף הריאקציונר ז'וזף דה מָסְטֵר (de Maistre) דיבר בשמם של שמרנים רבים כאשר טען שהמתקפה הפרוטסטנטית על הכנסייה חיסלה את האמונה המערבית בערכו של סדר "טבעי", והובילה בהכרח לטרור של המהפכה.

במערכה נגד המהפכה הצרפתית ומורשתה, פולמוסנים קתולים מיקדו את זעמם בחופש הדת. הם כתבו כי הזכות לנהוג על פי מנהגי אמונתך בלא כפייה מדינתית איננה תוצר של ניטרליות מודרנית, אלא של משנתו השגויה של לותר. על פי קו מחשבה זה, כאשר לותר ותלמידיו עודדו את המאמינים לקרוא בעצמם בכתבי הקודש ולפרשם בעצמם, הם הפכו את הדת לעניין אישי. מטרתם הסופית הייתה להוציא את הדת בכוח מן הזירה הציבורית, להפשיט אותה מיסודותיה הקהילתיים ולרוקן אותה מכל יומרה לאמת נשגבת.

על פי הקתולים השמרנים, הפרוטסטנטים היו אפוא סנדקי המדינה החילונית כפי שאנו מכירים אותה היום: מערכת מודרנית וניטרלית שנועדה להבטיח את הרחקת הדת מן הזירה הציבורית, ובה ניתן לבטא מגוון אמונות דתיות בזירה הפרטית. קתולים שמרנים ראו במבנה שכזה מרשם בדוק לניהיליזם ולאנרכיה. מבחינתם, התפיסה של חופש דת מעולם לא כיוונה להשכנת שלום ושוויון בין האמונות; היא פשוט כיסתה על תוכנית שטנית לחסל את עולם הנצרות הקתולית. רעיונות אלו המשיכו להשפיע רבות בחוגים קתוליים במשך יותר ממאה שנה. אפילו בתחילת המאה העשרים, הוגים קתולים משפיעים כמו ז'אק מריטן (Maritain) קוננו על הרפורמציה ועל תפיסות חופש הדת שלה כמקור כל הרע המודרני, ובפרט כמקור ה"דקדנטיות" הליברלית.

שינוי דרמטי החל להתרחש בשנות השלושים, כאשר הטראומה של ההתמודדות עם המשטרים הטוטליטריים באירופה הניעה את הקתולים - ליברלים ושמרנים כאחד - לשקול מחדש את הבריתות שכתרו. בהשוואה להיטלר ולסטלין, הפרוטסטנטים פתאום לא נראו מאיימים כל כך. בראשית המלחמה הקרה החלו הקתולים לפשוט מעליהם את ההתנגדות לפרוטסטנטיות ולחופש הדת כאחד. המהלך הזה הושלם בהצלחה בשנות השישים, כאשר הכנסייה הכריזה בוועידת הוותיקן השנייה כי הפרוטסטנטים הם "אחינו הנפרדים", והכירה רשמית ברעיון חופש הדת.

בשלהי המאה העשרים נעשה רעיון חופש הדת מקובל עד כדי כך, שהפך לדגל משותף לקתולים שמרנים ופרוטסטנטים כאחד, בפרט בארצות הברית. במלחמות התרבות האמריקניות השתמשו בעלי הברית הללו בחופש הדת כצידוק למגוון מאבקים, החל בהתנגדות להפלות וכלה בצנזורה על עירום ופורנוגרפיה. הקונסנזוס החדש קיבל ביטוי חריף במיוחד כאשר קבוצה בשם "אוונגליסטים וקתולים יחדיו" (Evangelicals and Catholics Together) פרסמה מנשר חוצב להבות נגד האיסור האמריקני על

פעילות דתית במסגרת החינוך הציבורי, איסור שלדבריה עודד "ניהיליזם מוסרי, אינטלקטואלי ורוחני". עשרות מנהיגי כנסייה ותאולוגים בולטים חתמו על גילוי הדעת הזה, שבו נטען כי מאז ומעולם היה חופש הדת עיקרון נוצרי מקודש, וכי לעד יזכה להגנת הכנסיות. אחרי מאות שנים של טינה, נדמה כי עקרון חופש הדת וההשלמה עם הפרוטסטנטים נעשו קונסנזוס בקרב הקתולים. אבל עד מהרה התברר שמתחת לפני השטח החלו לבעבע ספקות חדשים.

הביקורת הקתולית החדשה

בעשרים השנים האחרונות, דור חדש של הוגים קתולים או כאלה המושפעים מהגות קתולית, רובם מבריטניה ומארצות הברית, ביקשו לשחרר את הכנסייה ממה שלתפיסתם הוא שיירי המחשבה הקתולית האנטי-טוטליטרית שצמחה בשנות השלושים. לטענתם, עקרון חופש הדת היה פשרה שנועדה להגן על המאמינים מפני הרדיפה הנאצית, ולאחריה מפני רדיפה קומוניסטית, אבל עם תום המלחמה הקרה אבד הכלח על הרעיון. הכותבים החדשים הללו, שלפעמים קוראים לתנועתם "אורתודוקסיה רדיקלית", אמנם אינם מתייחסים במפורש לפולמוסנים קתולים מוקדמים יותר, אבל גם הם מבקשים לחתור תחת הרעיון של חופש הדת ותחת הליברליזם בכלל. וגם הפעם, המהלך שהם מקדמים מתחיל בסיפורים ההיסטוריים הקושרים את חופש הדת במורשת הכפירה הפרוטסטנטית.

הכותב הבולט הראשון מבין ההוגים הללו היה התאולוג הבריטי ג'ון מילבנק (Milbank), שהפוליטיקה הייחודית שלו מערבת בוז שמאלי כלפי ניאו-ליברליזם עם התנגדות ימנית לזכויות מיעוטים. מילבנק גינה כל השלמה נוצרית עם מה שהוא מכנה "פוליטיקה חילונית" ו"מחשבה חילונית". המאמינים צריכים אמנם לתמוך בדמוקרטיה, אבל אל להם לקבל את הדחיקה של דתם למעמד של אחת מבין רבות בחברה פלורליסטית. לדידו של מילבנק, כל האידאולוגיות התומכות בפוליטיקה חילונית - בין שמדובר בהומניזם, בליברליזם או בסוציאליזם - שותפות בשאיפתן ליצור פרט חדש, רציונלי ואוטונומי. בכך, לטענתו, הן מנתקות את האירופים (וגם את האמריקנים) ממורשתם הנוצרית, ומותירות אותם מבודדים ומרוששים רוחנית. בסופו של דבר הן מוליכות אל כל הרעות החולות של דורנו, כמו קפיטליזם ופופוליזם לאומני. לדבריו, המערב נדרש לבחור בין "דת לניהיליזם", ועל כן צריך לקדש את מעמדה הייחודי של הנצרות. "אין כל פֶּסוּל", כתב ב-2017, "בכך שהתפיסה המערבית שלנו לגבי טיבה של דת תקפה היא תפיסה נוצרית במהותה".

מי שהוליד את הרעיונות הללו אל מחוץ לאקדמיה היה תאולוג קתולי אמריקני צעיר יותר בשם ויליאם קוואנו (Cavanaugh). קוואנו הסכים כי השימוש בחופש הדת עשוי להיות לגיטימי כאשר הוא משמש אסטרטגיה משפטית שמטרתה להרחיב את השפעתה של הכנסייה הקתולית בחברה (בשנת 2012, למשל, הוא חתם על הצהרה שהשתמשה במושג זה כדי להתנגד לדרישה שמעסיקים יממנו אמצעי מניעה במסגרת ביטוח הבריאות של עובדיהם). אבל הוא הזהיר גם כי חופש הדת מאיים איום חמור על הכנסייה. באימוץ בספרו משנת 2016, *Field Hospital*, כתב קוואנו כי הקתולים קיבלו על עצמם את התפיסה שהדת היא עניין פרטי ביסודו, ובכך הגבילו את יכולתם לעצב את חוקי המדינה. פשרה כזאת עשויה, מצד אחד, למנוע מן המדינה לכפות על קתולים מימון של אמצעי מניעה; אך מצד שני, לעולם לא תוכל להביא לאיסור גורף על שימוש באמצעי מניעה (בהנחה שתהיה למהלך כזה היתכנות פוליטית).

מבחינת קוואנו, אימוץ הזכות לחופש דת מחבל שלא במתכוון בפוליטיקה הנוצרית. כפי שניסח זאת לאחרונה, "לא די לנו לנופף בחופש האמונה [...] אנחנו זקוקים לסניגוריה איתנה על התפיסה שהאלוהים שלנו הוא אלוהי כל הבריאה", ושחוקיו צריכים לעצב את חייו של כל אזרח.

רעיונות אלו זכו אמנם למידה ניכרת של תשומת לב, אבל לא רבים הבחינו בכך שגם התאולוגים הקתולים החדשים נשענים במלוא כובדם על הגישה האנטי-פרוטסטנטית הישנה. מילבנק טען בשנת 2006 ש"הרפורמציה הפרוטסטנטית הביאה להפרטה מוחלטת [...] של המקודש", והובילה ל"שממה" הרוחנית של ימינו. קוואנו קונן ברוח דומה בשנת 2016 על כך שהרפורמציה היא שיצרה את "התפיסה המודרנית של זכויות הטבעות בפרט". שניהם כאחד טענו שחופש הדת מעולם לא היה ביטוי פשוט לסובלנות; במסווה של הבטחת שוויון לכל האמונות, חופש הדת היה למעשה ניסיון ערמומי לכפות על כל הדתות להידמות לפרוטסטנטיות, ובסופו של דבר להוליך לניהיליזם. לדעתם של מילבנק וקוואנו, פרוטסטנטים (וכל המאמצים רעיונות ליברליים מודרניים) הם סהרורים רוחניים, שמשוטטים בעולם בלא תכלית או אמונה. המחשבה הקתולית סגרה מעגל בהצהרות הללו, ושבה אל שורשיה הישנים. אבל לא היה זה סיפור נוצרי בלבד. עד מהרה החלו רעיונות דומים להדהד בחוגים חדשים ומפתיעים.

הביקורת השמאלית

לצד המתקפות החריפות של כותבים "אורתודוקסים רדיקליים" על המדינה החילונית ועל חופש הדת, גם קולות משמאל החלו לפקפק בתפיסות הללו. כמו עמיתיהם הקתולים, המבקרים משמאל חששו כי המדינה החילונית תצר את צעדיהן של דתות המיעוט ותגביל את מקומן במערב - אם כי במקרה זה, המוקד היה האסלאם.

הייתה זו תגובה להתפתחויות שאחרי אירועי 11 בספטמבר 2001, אז החלו רבים מתושבי המערב לנופף בדגל החילוניות והשחרור מהשפעה דתית ופתחו במערכה מתרחבת נגד מנהגים מוסלמיים כמו לבישת רעלות ומילה. מנהיגים אמריקנים הצדיקו את הרפתקאותיהם המחרידות באפגניסטן ובמקומות אחרים במזרח התיכון בטענה שהם "משחררים" נשים מוסלמיות. כריכת הרטוריקה החילונית ביעדים גאופוליטיים מתועבים הובילה אנשי שמאל רבים לתהות אם אפשר יהיה אי פעם לנתק את הרעיונות הללו מהיסטוריית המערב הארוכה של אימפריאליזם, חוסר סובלנות ואלימות.

חוקרים מן המחנה הביקורתי הזה טענו כי השימוש בדגל החילוניות להפליה של מיעוטים היה תוצאה בלתי נמנעת של עצם התפיסה המערבית לגבי מעמד הדת בחיים הציבוריים - כלומר התפיסה שלדת לא צריך להיות מעמד כלשהו במרחב הציבורי. טלאל אסד, ההוגה המשפיע ביותר על הביקורת השמאלית נגד החילוניות, הסביר בספרו מ-2003 *Formations of the Secular* שהחילוניות המערבית נבנתה על ראייה נוקשה של הדת כעניין של אמונה פרטית. תפיסה זו, הוא טען (וכמוהו טענו גם מבקרים קתולים לפניו), מתנגשת במנהגים מוסלמיים שמבטאים אמונה באמצעות סמלים חיצוניים וקיבוציים - רעלות, צריחי מסגדים, ציון פומבי של חגים כמו עיד אל-פיטר. אחרי 11 בספטמבר, כל אלו היו נתונים תחת מתקפה שמיררה את חייהם של מיעוטים מוסלמים במערב. ברוח דומה, חוקרי מדע המדינה

והיסטוריונים בולטים אחרים החלו לחשוף את ההטיות הפוליטיות שבאמצעותן המדינה החילונית - שלכאורה היא מתכונת ניטרלית, אוניברסלית ושוחרת שלום להסדרת סוגיות דתיות - שימשה לאפליית קבוצות שלא התאימו עצמן להגדרה חילונית של מנהגי דת הולמים. כך היה, לדבריהם, גם במערב עצמו וגם בכל מקום שבו ממשלות וארגונים מערביים כפו את ההבנה המסוימת הזאת של החילוניות או של חופש הדת.

למרבה האירוניה, המבקרים החדשים משמאל שאלו חלק מטיעוניהם מהעמדות האנטי-פרוטסטנטיות של עמיתיהם הקתולים השמרנים, גם אם בדרך כלל לא הכירו בכך. דוגמה מאירת עיניים היא ספרה המבריק של אשת מדע המדינה אליזבת' שקמן הרד (Shakman Hurd) משנת 2015, *Beyond Religious Freedom*, שתקף משמאל את מדיניות החוץ של אירופה וארצות הברית. על פי שקמן הרד, כאשר ממשלות וארגונים לא-ממשלתיים במערב ממהרים להגן על מיעוטים מעבר לים בשם חופש הדת, כפי שעשו מדי פעם עבור בני הרוהינגה במיינמאר או האלווים בטורקיה, הם כופים את התפיסות הצרות שלהם על אחרים. בכך הם הופכים מחלוקות מקומיות על משאבים כלכליים או הגמוניה פוליטית למאבקי דת, גורמים למיעוטים להיראות ככופרים, ובסופו של דבר מעמיקים את העימותים. לפי שקמן הרד, אחד הגורמים המרכזיים לעסק הביש הזה הוא העובדה שהמערב אימץ את האמונה הפרוטסטנטית בהיותה של הדת עניין פרטי. טיעונים דומים הושמעו בספרה של האנתרופולוגית סבא מחמוד *Religious Difference in a Secular Age* משנת 2015, ובספרה של ההיסטוריונית ג'ואן סקוט *Sex and Secularism* משנת 2017, שמציעים מבט מאלף על האופן שבו מדינות בעלות חוקות חילוניות כמו צרפת ומצרים מפלות את אוכלוסיות המיעוט שלהן (מוסלמים ובקאים, בהתאמה). שני הספרים טוענים שהוגים ומיסיונרים שפעלו בהשראה פרוטסטנטית אחראים לעוולות הללו משום שיצאו, במילותיה של מחמוד, "תפיסה מופרטת של דת, שהאתר ההולם שלה הוא הפרט, מצפוננו וחוויות האישית".

הדמיון בין הפריחה המפתיעה של הקו האנטי-פרוטסטנטי בהגות השמאלית ובין הביקורת הקתולית אינו מקרי בלבד, אלא הוא תוצר של זיקות אינטלקטואליות ישירות. איש אינו ממחיש זאת טוב יותר מטלאל אסד. בספרו על התהוות החילוניות מעטים הכותבים שזוכים לתשבחות דומות לאלה שזוכה להן התאולוג מילבנק. למעשה, הספר משחזר את טענותיו של מילבנק לגבי מורשתו האפלה של לותר, ומגייס אותן כדי לקטרג על חופש הדת. בעקבות מילבנק, אסד טוען שהמשטרים הנוצריים הקדומים של אירופה הכירו בכך שהרוחניות של הציבור תלויה בהשתייכותו לקבוצות, ועל כן קיבלו את זכותן של קבוצות כאלה לאוטונומיה דתית. כך הותר ליהודים, למשל, לקיים חוקי נישואין משלהם. באופן טרגי, הרפורמציה היא שהחלה לפרום את ההסדר הסובלני הזה, שחררה את הפרט מן המסורת החברתית, דחקה את הדת למרחב הפרטי, ובסופו של דבר הובילה לחילוניות ולאטומיזציה חברתית.

אסד טוען אפוא שכדי לקדם שוויון אמיתי, המערב צריך לחזור אל החשיבה הקדם-מודרנית והקדם-חילונית שלו לגבי הדת. במקום לנסח חוקים אוניברסליים לניהול הדת, אשר הלכה למעשה נותנים עדיפות לנורמות ולרעיונות פרוטסטנטיים, ממשלות צריכות לשוב ולהכיר בהבדלים המהותיים בין קבוצות ולהניח לכל קהילה דתית לנהוג כרצונה בזירה הפרטית והציבורית כאחד. רק אז יוכלו כל הדתות להתייצב באמת על מישור אחד. אסד לא הרהר באירוניה שבשימוש בנצרות הימי-ביניימית

דווקא - זו שערכה פוגרומים ומסעות צלב - כבמודל להכלה עמוקה של מיעוטים, או בשימוש בחזון הקתולי ההיררכי של מילבנק דווקא לקידום יעדי השחרור הרב-דתי שלו. מטרתו של אסד היא לבקר את החילוניות באמצעות חשיפת שורשיה הבעייתיים; את השאלה אם החלופות יפעלו טוב יותר הוא אינו בוחן לעומק.

בסופו של דבר, מתנגדים קתולים לחופש הדת ומבקרים שמאליים של החילוניות, כמו אסד, שותפים לאמונה כי שורשיהם הפרוטסטנטיים של הרעיונות הללו הופכים אותם לחסרי תקנה. לטענתם, מקורו של חופש הדת הוא בתפיסה הלותרנית של האמונה כעניין אישי שאין לו מקום בזירה הציבורית, והדבר שומט את הקרקע מתחת לטענה שחופש הדת הוא רעיון אוניברסלי ולא-כיתתי. בה בעת, המחברים הללו אינם שואלים את עצמם מה גרם ללא-פרוטסטנטים (כמו הכנסייה הקתולית המודרנית) להשלים בסופו של דבר עם חופש הדת, וגם אינם שוקלים את האפשרות שהשלמה זו מעידה על יכולת ההשתנות ומידת הגמישות של פרשנותנו לזכויות הללו. על פי קו המחשבה שלהם, המדינה החילונית וחופש הדת אינם מושגים שעשויים להתפתח לאורך זמן; הם קפואים ומוכתמים לעד בידי מקורותיהם ההיסטוריים, ולעולם אינם פתוחים לתיקון.

ניטרליות חילונית משופרת

אנשי אקדמיה משמאל מתחו ביקורת מוצדקת על דרכי מימושה של המדינה החילונית. כאשר מדינות ובתי משפט מנופפים בעקרונות חילוניים כדי להצדיק אפליה נגד מוסלמים ומיעוטים אחרים, הרעיון של ניטרליות צודקת עלול בהחלט להיראות כמיתוס. אבל האם חזון אחר, שאינו יכול אפילו לשאוף לניטרליות דתית, יהיה מכיל יותר?

הנוף הפוליטי של השנים האחרונות, מן הגזענות והסקסיזם של דונלד טראמפ ועד לעלייתן של ממשלות אסלאמופוביות במובהק באירופה, מרמז על תשובה אפשרית. התנועות הללו משמשות תזכורת רבת עוצמה לכך שהאיזמים המידיים ביותר על הסובלנות הדתית אינם נשקפים מצד התפיסה הליברלית השואפת לדחוק את הדת למרחב הפרטי, אלא מצד השאיפה הפוליטית של קבוצה ספציפית - חילונית או נוצרית במערב, יהודית בישראל - להאדיר את זכויותיה המשפטיות מעל אלה של כל שאר הדתות וקבוצות המיעוט. ואת זאת אפשר להשיג הן באמצעות ניצול לרעה של טיעוני חופש דת (כמו בארצות הברית) והן באמצעות הגנה צבועה על המדינה החילונית (כמו באירופה). מנגד, מבקרים משמאל כדוגמת טלאל אסד אינם מבחינים תמיד בין מעשים דכאניים מסוימים בהווה ובין עוולות היסטוריות שעיצבו את האופן שבו אנחנו מבינים ומיישמים את המדינה החילונית כיום. היקפן וחומרן של המתקפות הנוכחיות על זכויות מיעוטים מוכיחים כי חופש הדת הוא עדיין זכות שראוי להגן עליה.

מדוע יש לתפוס את חופש הדת בראייה נוקשה כל כך, הכובלת אותו למקורותיו הפרוטסטנטיים הצרים? מדוע אי אפשר לשנות את הנורמות המודרניות שלנו, המגדירות את המדינה החילונית וחופש הדת, ולהרחיבן כך שייענו לאתגרי העידן החדש? אין דבר המונע מחסידי התפיסה הפרוגרסיבית להגדיר

מחדש את הרעיונות הללו ולכלול בהם מגוון רחב יותר של מנהגים וקבוצות. כפי שמראה הלגליזציה של נישואים בין בני אותו המין, אפילו מוסדות כמו נישואין, אשר עוצבו במפורש להדרה של קבוצות מסוימות, ניתנים להרחבה בדרכים פרוגרסיביות יותר.

בסופו של דבר, במקום לזנוח את המנגנונים המדינתיים של החילוניות וחופש הדת, על השמאל לעצב אותם מחדש ולקדם בעזרתם פלורליזם וסובלנות. כמו יחסים כלכליים או מגדריים, כך הסדרה מדינתית של מנהגי דת יכולה לייצר אי-שוויון – אך גם עשויה לשמש כלי מכריע במאבק באפליה. מבקרי המדינה החילונית צודקים בכך שלא החוקים עצמם יבטלו את סלידתם המכוערת של בני אדם ממנהגים ואמונות של בני קבוצות אחרות. אבל רק עקרונות חופש הדת והמדינה החילונית יוכלו לבסס שוויון אמיתי בין אמונות.

אודי גרינברג הוא פרופסור חבר במחלקה להיסטוריה בדארטמות' קולג'. דניאל סטיינמץ – ג'נקינס הוא מרצה במחלקה ללימודים חברתיים באוניברסיטת ווסליאן. מסה זו פורסמה לראשונה בכתב העת *Dissent*.
תרגום: יניב פרקש
